

DE PROMOTIE

Hans de Waal

Diaconaat en ouderen. Over de diaconale roeping van de kerk in de context van vergrijzing
Utrecht: Academische Uitgeverij Eburon, 2021

Datum

2 december 2021

Universiteit

Protestantse Theologische Universiteit
Groningen

Promotores

Prof.dr. H. Noordegraaf
Prof.dr. F. de Lange

Opponenten

Prof.dr. Theo Boer, hoogleraar Ethiek van de gezondheidszorg, Protestantse Theologische Universiteit Groningen

Prof.dr. Thijs Tromp, bijzonder hoogleraar Diaconaat, Protestantse Theologische Universiteit Groningen

Prof.dr. Anja Machielse, hoogleraar Humanisme en Sociale Weerbaarheid, bijzonder hoogleraar Empowerment van Kwetsbare Ouderen, Universiteit van Humanistiek Utrecht

Prof.dr. David van Bodegom, bijzonder hoogleraar Vitaliteit in een verouderende populatie, Leids Universitair Medisch Centrum

Dr. Bert Roor, docent Missionaire en diaconale presentie, Christelijke Hogeschool Ede

*Hans (ds.dr. J.A.) de Waal studeerde godgeleerdheid in Leiden en is als predikant verbonden aan de protestantse gemeente te Nijland (Súdwest-Fryslân).
| johannesadewaal@gmail.com*

Recht doen aan ouderen

De combinatie 'diaconaat en ouderen' gaat ver terug. Oud en arm gingen eeuwenlang hand in hand en diaconaat was een belangrijke hulpbron voor kwetsbare ouderen. De samenleving, het diaconaat en de ouderen van nu zijn echter anders dan die van vroeger. Voor zijn proefschrift (2021) onderzocht Hans de Waal de meervoudige relatie tussen diaconaat en ouderen, met het oog op de ontwikkeling van adequaat kerkelijk en diaconaal beleid in de context van vergrijzing.

Aandacht voor ouderen

Drie motieven lagen ten grondslag aan mijn onderzoek. Allereerst de wens om de betekenis te peilen van de demografische ontwikkeling van de vergrijzing van samenleving en kerk. Het aandeel ouderen op het totaal van de bevolking groeit en ouderen worden gemiddeld steeds ouder (dubbele vergrijzing). In de kerk kan daar een derde vorm van vergrijzing

aan worden toegevoegd: jongere generaties zijn nadrukkelijk ondervetegenwoordigd in het totale ledenbestand, landelijk en lokaal. Uiteraard met alle variatie van dien, maar de trend is evident. Wat betekent dit voor het diaconaat van de kerk, qua taakopvatting en qua mogelijkheden?

Vervolgens is de traditie van diaconale betrokkenheid bij kwetsbare ouderen diepgeworteld en breed verspreid. In vrijwel iedere kerkelijke gemeente vinden we een 'erfenis' van het vroegere diaconale ouderenwerk, in de vorm van een soos, jaarlijkse reisjes, contactochten, een kerstgroet et cetera. Hoe verhoudt deze traditie zich tot ouderen van nu, in al hun variëteit, binnen en buiten de kerk? Hoe wordt er in kerk en diaconaat überhaupt gedacht en gesproken over ouderen en de thematiek van vergrijzing?

Ten slotte wilden we, aan de hand van 'diaconaat en ouderen' als casus, de betekenis en het gebruik van de term diaconaat in de hedendaagse context onderzoeken en verhelderen. Op grond van contextanalyse, beleidsonderzoek en historische en diaconaal-theologische reflectie vonden we bouwstenen en valkuilen voor diaconaal beleid met het oog op ouderen.

Diaconaat in drievoud

Om met het derde motief te beginnen: in mijn onderzoek beschouw ik diaconaat als een specifieke term voor een specifiek verschijnsel. Diaconaat is een van de vele vormen van wat we in bredere zin *christian social practice* kunnen noemen. Vanaf het begin heeft de kerk omgezien naar arme en kwetsbare mensen, maar dat gebeurde, en gebeurt, niet altijd onder de noemer 'diaconaat'. Het nieuwtestamentische *diakonia* heeft een andere, bredere

betekenis. De vroegchristelijke diaken verrijde tal van taken die wij nu geen 'diaconaat' zouden noemen. Dat komt omdat ten tijde van de Reformatie het ambt van diaken nieuw werd geïnterpreteerd, nu als de armenverzorger en collectegeldbeheerder bij uitstek. In de protestantse traditie, in het bijzonder in de gereformeerde kerkfamilie in het spoor van Calvijn en Bucer, hebben het sociaal-charitatieve diakenambt en de diaconie als organisatievorm een vaste plek gekregen in de kerkorde. Beiden zitten tot op de dag van vandaag 'ingebakken' in de structuur van onder meer de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) – de kerk waartoe ik mij in het onderzoek beperk. Gebruik van de term diaconaat is zinvol zolang het in relatie staat tot kerken, organisaties en bewegingen die deel uitmaken van deze traditie, of daarmee vertrouwd zijn, of daaruit voortkomen. Indien een dergelijke relatie ontbreekt, kan er beter voor een andere term gekozen worden om de bedoelde *christian social practice* aan te duiden – uiteraard met evenveel waardering. De specifieke term diaconaat functioneert vervolgens op drie manieren of op drie niveaus: als aanduiding voor een ambt, instituut of organisatie (organisatorisch diaconaat), als aanduiding voor overtuigingen, concepten en theologie (theologisch diaconaat) en als aanduiding voor praktijken, handelingen en gebeurtenissen (praktisch diaconaat).

Diaconale roeping

Het organisatorische, theologische en praktische diaconaat komt voort uit de diaconale roeping van de kerk. De kerkelijke gemeente is in al haar leden geroepen tot diaconaat. Het is belangrijk om daarbij aan te tekenen dat, in bijbels-theologische zin, de noties 'roeping'

en 'geroepen zijn' niet gelijkstaan aan 'iets moeten', zoals het uitvoeren van een opdracht of het organiseren van activiteiten. Geroepen zijn, je geroepen weten, duidt eerst en vooral op een spirituele, contemplatieve ervaring: het besef dat je geroepen *bent*. Door de Roepende, door God. Tot nieuw leven, gemeenschap, de naaste. Ook tot barmhartigheid en gerechtigheid, de beroemde diaconale grondwoorden. 'Je geroepen weten' is zelf een barmhartige ervaring, daar ligt de kiem voor diaconale wederkerigheid. De diaconale roeping toont zich altijd op een contextuele manier, dus met het oog op een specifieke tijd en plaats, met zijn eigen vragen, kwesties en noden; en door, en voor, specifieke (unieke) mensen en groepen van mensen, met ieder, en gezamenlijk, specifieke mogelijkheden en beperkingen.

Contextueel diaconaat

Daar komt de noodzaak om de aanwezigheid van relatief veel ouderen in kerk en gemeenten te onderkennen in beeld, evenals de bredere thematiek van de vergrijzing in de samenleving. De Protestantse Kerk is een kleiner en ouder wordende kerk in een vergrijzende samenleving. Omdat het diaconaat onlosmakelijk met de kerk is verbonden, deelt het in alle opzichten in de gevolgen en uitdagingen die samenhangen met vergrijzing. Uit mijn analyse van een brede waaier aan lokale diaconale beleidsplannen, casusonderzoek naar lokaal diaconaal ouderenbeleid, projectgroepen van Kerk in Actie en bovenlokale visienota's en beleidsplannen van de Protestantse Kerk in de periode tussen circa 2006 en 2016, blijkt evenwel dat aandacht voor de aanwezigheid van ouderen en de thematiek van vergrijzing beperkt is. Het stijgen van de gemiddelde leeftijd van de

kerk is een precair, gevoelig onderwerp. Zeker in de eerste jaren van de onderzochte periode werd het door kerkelijke beleidsmakers beschouwd als ongewenst scenario. Omdat de realiteit van vergrijzing niet verandert, wordt daar in een later stadium een strategie van acceptatie en 'focus op de kern van de zaak' aan toegevoegd. Volmondige erkenning van ouderen, *empowerment*, en het – op grond van de kerkelijke 'ervaring' met vergrijzing – zoeken naar bondgenootschap in het ouderenwerk in de (lokale) samenleving, is in gemeenten wel in beeld als aandachtspunt, maar nog niet als praktijk. De neiging tot aanbod-, 'service'- en doelgroep-gerichtheid is sterk, en de variëteit onder ouderen van nu wordt in veel gevallen nog onvoldoende onderkend.

Bewustwording en basis

Vergrijzing is niet de enige uitdaging voor kerk en diaconaat in de huidige context, maar wel een belangrijke. Want ook op andere diaconale handelingsvelden, in het beantwoorden van andere aspecten van de contextuele diaconale roeping, zijn ouderen nadrukkelijk aanwezig: als vrijwilligers, als achterban, als 'grondvlak' van de kerk. Theologisch-diaconale ambities en vergezichten kunnen niet zonder de organisatorische en financiële 'materiële ondergrond' van kleiner en ouder wordende lokale kerkelijke gemeenschappen. Daarbinnen zijn het ouder wordende schouders die een groot deel van het werk dragen, ook het diaconaat. Diaconaal kerk-zijn, ook naar buiten toe, door aandachtig present te zijn in situaties van spanning en nood en in kritische maatschappelijke participatie, begint steeds opnieuw met het erkennen en recht doen aan alle betrokken (oudere) mensen.